

Utstillingen «Vikingskatten – de stjalne gjenstandene»

AV KARI K.
AARRESTAD

Universitetsmuseet i Bergen ble utsatt for et tyveri i august 2017. Viktige arkeologiske gjenstander fra forhistorien, hovedsakelig fra vikingtiden, ble stjålet. Av de 400 gjenstandene som ble tatt, kom om lag 300 tilbake. Mange hadde store skader, og noen er altså fortsatt borte.

Hvilke konsekvenser har hendelsen fått for kulturarven og for forskningen? Universitetsmuseet har laget en utstilling om tyveriet som sier noe om dette.

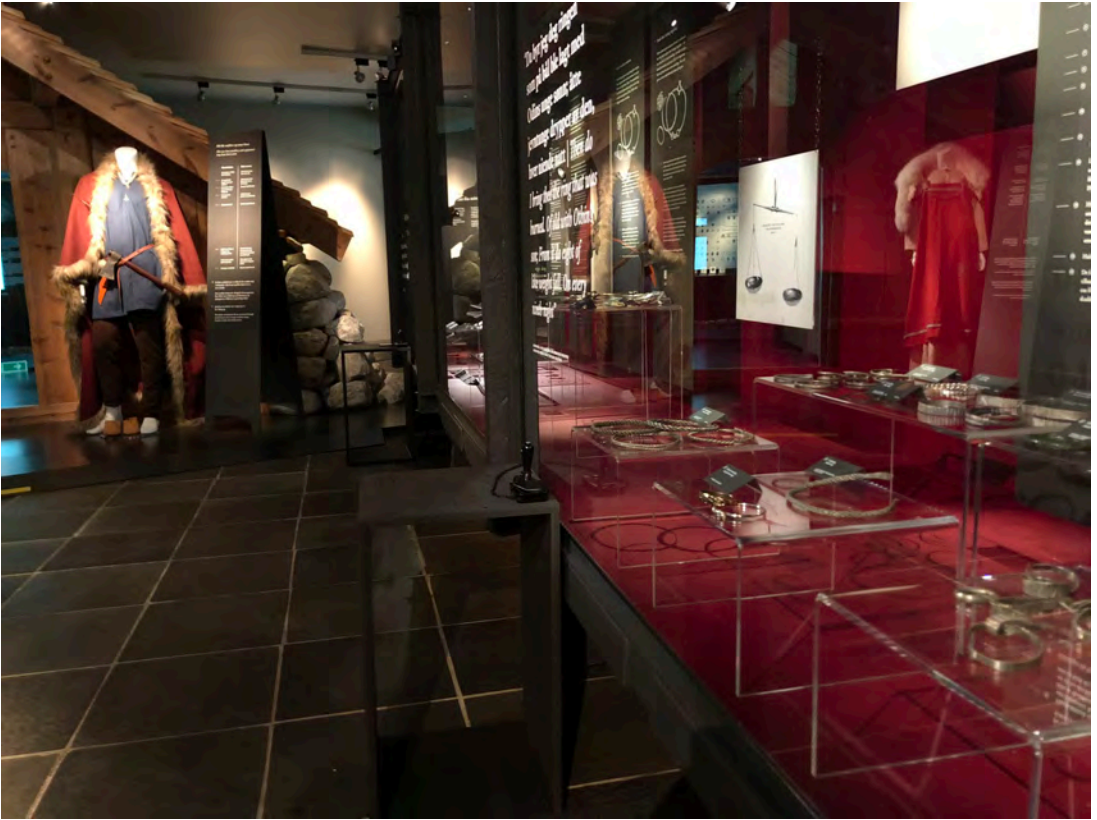

Fig. 1 | Utstillingen setter søkelys på gjenstandens betydning som kulturarv og som kilde for forskning. Foto: Kari Årrestad, UiB.

Utstillingen setter søkelys på gjenstandenes betydning som kulturarv og som forskningsobjekt (fig. 1). For at man skal forstå sammenhengen mellom disse to aspektene, belyses gjenstandene fra ulike vinkler, ved å stille spørsmål som: Hvilke skader er de påført? Hva er gjenstandenes egen historie? Hva var deres funksjon og betydning i samtiden? Hvilke skader hadde de returnerte gjenstandene? Hvilken forskning er utført så langt? Utstillingen stiller til slutt følgende spørsmål: Hvilket forskningspotensial er nå gått tapt, og hva bør vi nå gjøre med gjenstandene som er kommet tilbake?

Utstillingen er en kvittering og en takk til alle som bidro til at hendelsen fikk en slags lykkelig slutt. Mange, også utenfor museet, gjorde en stor innsats. Uten dem tror vi dette kunne ha gått annerledes. I tillegg er utstillingen også en stor «savnet-plakat» for det som fortsatt er borte. Vi vil gjerne ha resten tilbake også (fig. 2).

Gjenstandene som fortsatt er savnet, representerer et stort tap, både for vår felles kulturarv og for forskningen. Derfor er det svært viktig at de kommer tilbake i så god stand som

mulig. Museet bruker enhver anledning til å minne publikum om tapet og oppfordrer de som vet noe, om å melde fra, eller kanskje til og med levere tilbake tyvgodset. Vi vet ikke noe om hvor de savnete gjenstandene befinner seg. Dersom det skjer noe nytt i saken, vil besøkende få informasjon om dette i en egen monter i utstillingen. Der har vi gjort klar etiketter til hver og en av de savnete sakene. I dag fungerer monterer som en etterlysning og et vitnesbyrd om tapet.

Hva skjedde?

Utstillingen forteller kort om tyveriet. I midten av august 2017 brøt tyver seg inn på Universitetsmuseet. Universitetet skulle gjøre utvendige utbedringer på tak, vinduer og vegger. Et stillas var satt opp på utsiden før ekstra innvendige ekstra sikringstiltak var kommet på plass, noe som gjorde det enklere for tyvene. De tok seg inn i museet ved å klatre opp stillaset til 7. etasje i tårnet og inn i museets jernalder- og bronsealdermagasin i 6. og 5. etasje (fig. 3).

Utstillingen formidler hvordan gjenstandssamlinger oppbevares. I magasinene er det gode klimaforhold tilpasset gjenstandenes behov. Her pakkes gjenstandene i forsvarlig emballasje, plassert tett i tett på hyller i låste skap. Det stilles strenge krav til adkomst, klima, kontroll med lystilgang og annen sikkerhet i slike rom. Det aller viktigste er at gjenstandene, som er registrert med unike museumsnummer, er sikret, og at de raskt kan finnes frem. Et magasin er ikke egnet som arbeidsplass, derfor tilrettelegges det for arbeid med forsknings- og forvaltningsarbeid i egne arbeidsrom (fig. 4).

I august for to år siden var gjenstandene pakket ned for en tid fordi den faste vikingtidsutstillingen skulle oppgraderes. Derfor lå de fineste tingene våre midlertidig samlet i to skap og ikke plassert etter løpenummersystemet som ellers er hovedprinsippet. De fleste av de rundt 400 stjålne gjenstandene var uerstattelige ting fra vikingtid. Noe var imidlertid kopier, slik som noen av «brakteatene», dvs. flate mynter med hengebrukt som hengesmykker.

To måneder senere, i oktober, fikk politiet tips som gjorde at etterforskningen skjøt fart. På en pressekonferanse 17. november kunne politiet fortelle at en stor del av gjenstandene var beslaglagt, om lag 300 av gjenstandene var kommet tilbake i varierende tilstand. Sakene lå hulter til bulter i en stor, blå IKEA-pose, som igjen lå inne i en sort pose, da de ble returnert til våre konservatorer. Men fortsatt mangler altså om lag 100 unike gjenstander.

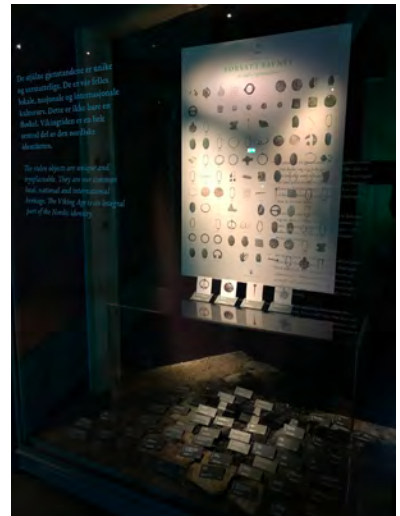

Fig. 2 | I en egen monter har vi samlet etikettene til alle gjenstandene som ennå ikke er kommet til rette. Når de kommer, kan de stilles ut her. På plakaten i bakgrunnen sees foto av alle de savnete gjenstandene. Foto: Kari Årrestad, UiB.

Fig. 3 | Rundt museets tårn var det satt opp stillas dekket med presenning. Foto: Rune Sævig / Bergens Tidende.

Fig. 4 | Gjenstandene i magasinet lå i sterk uorden etter tyvenes herjinger. Foto: Kari Årrestad, UiB.

Arkiv ut via sosiale medier

Bruk av sosiale medier skulle vise seg å bli viktig i forsøket på å få gjenstandene tilbake. Vi hadde svært god foto- og tekstdokumentasjon av mesteparten av materialet som var forsvunnet. Vi meldte derfor gjenstandene savnet på en egen Facebook-side. Det var flere mål med dette. Flest mulig skulle få vite så tidlig som mulig om tyveriet og at funn var på avveie. Vi ønsket å informere om hva som var skjedd, og hva dette betød, ikke bare for museet, men også for publikum. Vi ønsket å vise at vi oppbevarer og passer på disse gjenstandene på vegne av storsamfunnet fordi de er en del av vår felles kulturarv.

Uten vårt gode foto- og dokumentarkiv og våre gode gjenstandskataloger ville det ikke vært mulig å etterlyse, gjenfinne og foreta skadevurderinger. Det gjorde at etterlysningene ble presise, og at vi kunne svare på spørsmål så raskt som vi gjorde. Det digitale albumet på Facebook der fotoene er samlet, er

basert på denne informasjonen. Det var bare i underkant av 20 gjenstander som vi ikke hadde foto av. Dette var funn som ikke hadde særlige karakteristika, slik som små jernstenger, perler, bergkrystall, en arming, en halsring og en plate.

Fotoene ble raskt spredt på internett og skapte stor oppmerksomhet om tyveriet. Slik ble det vanskelig for tyvene å selge eller å frakte gjenstandene utenlands uten å bli oppdaget, ettersom mange etter hvert visste hvordan gjenstandene så ut, og kunne gjenkjenne dem. Men vi kunne ikke vite noe om eventuelle endringer tyvene gjorde, som for eksempel omsmelting (fig. 5).

Våre ulike arkiver er digitalt tilgjengelig på universitetsmuseenes felles samlingsportal, www.unimus.no. Her kan du selv søke frem gjenstander fra stedet der du bor, ved hytta eller steder man besøker. På dette nettstedet finnes også materiale fra våre søsterinstitusjoner i Tromsø, Trondheim, Stavanger og Oslo. Samlingene vokser stadig fordi vi legger til nye funn blant annet fra pågående arkeologiske utgravninger.

De færreste vet egentlig hvordan arkeologiske gjenstander fra vikingtid ser ut etter lang tid i jorden. De ser ikke ut slik vi ser i filmer og serier, der de er skinnende blanke og rikt dekorerte. Gjenstandene våre er derfor ikke alltid lett å gjenkjenne som smykker, redskaper eller utstyr. Et siktemål med Facebook-siden ble derfor å vise publikum med hjelp av gode bilder hvordan gjenstandene så ut nå, slik at de kunne gjenkjennes. Et annet var å fortelle publikum om gjenstandenes betydning ved å formidle hva de representerte. Enkelte gjenstander er i dag bare en skygge av sitt opprinnelige uttrykk. De er etter

Fig. 5 | I fotoatelieret ved museet fotograferes gjenstandene som arkiveres i et eget fotoarkiv. Vi hadde svært gode bilder og dokumentasjon av gjenstandene som var stjålet. Foto: Frode Ims, UiB.

Fig. 6 | Den eldste typen skålformet spenne er fortsatt savnet. Foto: Svein Skare, UiB.

Fig. 7 | En sjelden gullring fra Hatteberg i Kvinnherad er fortsatt savnet. Foto: Kari Årrestad, UiB.

tusen år i jorden gjerne rustet, irret eller brukket. Når man likevel ser godt etter og kjenner til hvordan de så ut en gang, blir de langt mer betydningsfulle. Vi antok at gjennom kunnskap om utseende og historisk betydning ville publikum få mer kunnskap og bli motivert til å hjelpe oss med å forhindre ødeleggelse, eksport eller videresalg.

Men det var et enda større mål med å gå så bredt ut med informasjonen. Det langsiktige målet var å formidle kunnskap om kulturarv, forskning og fortiden. Da var dette en gylden mulighet, selv om omstendighetene var dramatiske. Facebook-siden ble spredt til nesten hundre land over hele verden, og ble sett av flere millioner personer. Det ble et enormt engasjement på nettsidene. Vi så tidlig at publikum var berørt. Fordi de fikk mulighet til å både dele, spørre og diskutere, ble dette en viktig og synlig kanal for å informere om tyveriet, gjenstandene og utviklingen i saken. Publikum forstod at gjenstandene var stjålet fra fellesskapet, ettersom museer tar vare på slike på vegne av oss alle.

Smykker har en fortelling

Mange av gjenstandene som ble stjålet, var smykker som forteller om den tidsepoken de stammer fra. Mange av smykke-typene i vikingtid var felles for de nordiske områdene, selv om noen typer var mer vanlige i enkelte områder enn i andre. Derfor representerer et tap av slike gjenstander i ett område også et tap for kunnskapen om andre områder.

Et eksempel på felles stiluttrykk er at det på 900-tallet ble vanlig med finere utførte smykker med filigran og graverings-teknikk. Kanskje mest kjent fra denne perioden er gripedyr-stilen, som vi finner igjen på både trearbeider, bygninger, smykker og redskaper. Et stort antall av funnene som ble stjålet, var dekorert med gripedyrstil, slik som den skålformete spennen. I utstillingen viser vi hvordan tapet av en av de aller tidligste skålformete spennene gjør at vi får et hull i rekken når vi vil vise utviklingen av disse spennene over tid (fig. 6).

Flere ringer av sølv og bronse samt en arming av gull ble stjålet. Flere av disse er fortsatt savnet. I vikingtiden var ringer til armer, håndledd og hals som oftest av sølv eller bronse, bare i sjeldne tilfeller forekommer de i gull. Ringer ble båret både på over- og underarmen. I tillegg til å være pyntegjenstander, kan de ha hatt flere funksjoner – både som kapitalverdi, statussymbol og hedersbevis. Det ble bare stjålet to gjenstander laget av rent gull. Det var den vakre armingen fra Hatteberg i Kvinnherad, dessuten en liten gullbarre. Vi frykter at det verste kan ha skjedd med disse – omsmelting (fig. 7).

Fig. 8 | Konserveringsverkstedet gjorde et omfattende arbeid da gjenstandene ble returnert. Konservator Angela Weigan vurderer tilstanden på Bjørkebeslaget og andre gjenstander. Foto: Frode Ims, UiB.

Ødeleggelsene

Hvilke skader ser vi på gjenstandene? Da vi fikk tilbake deler av tyvegodsset, lå flere skålformete spenner sammenpresset nede i mindre lynlåsposer. Andre gjenstander lå sammenrasket i den store IKEA-posesen. Begge deler er svært skadelig for de skjøre gjenstandene.

Da gjenstandene i sin tid kom til museet for første gang, hadde de ligget i jorden lenge og var nokså skjøre grunnet korrosjon og nedbrytning. Det betyr også at de er særlig sårbare for ytterligere skade ved ugunstig håndtering og oppbevaring. Gjenstandene hadde ulike skader da museet fikk dem tilbake etter tyveriet. Én hadde vært utsatt for høy varme, flere var brukket, mange hadde fått deler fjernet, mange hadde skader i overflaten, og noen hadde spor etter grovt verktøy. Noen var til og med satt sammen til nye former!

Da vi skulle skaffe oss et overblikk over skadeomfanget, valgte vi å gruppere gjenstandene i fire kategorier etter skadeomfang og type skade: svært omfattende, omfattende, lettere og ikke synlige skader. Dette gjorde vi for å få et raskt overblikk over omfanget, slik at vi kunne vurdere arbeidsomfang for hver gjenstand. Men dette gir langt fra en fullgod oversikt over hva konsekvensene vil være for hver enkelt gjenstand. Det arbeider vi fortsatt med (Fig. 8). Det var konservatorenes oppgave å få en oversikt over antall gjenstander som kom til rette, kartlegge skadeomfanget og vurdere hvilke tiltak som er nødvendige for å sikre dem.

Hva kan eller bør gjøres nå vurdert ut i fra de fire skadekategoriene? 1) ingen synlige skader, 2) lettere skader (skraper/riper på overflaten), 3) omfattende skader (deformering, brudd, skader som følge av dårlig håndtering), 4) svært omfattende skader (bevisst ødeleggelse – saget av, filt over, limt på o.l.)

Fig. 9 | En liten del av det som en gang var en flott ringspenne, funnet i Kvinnherad. Den ble laget på og senere stjålet fra Irland på 800-tallet. Da spennen ble ødelagt, ble denne delen gjenbrukt som beslag. Den lille biten har en lang og spennende historie, som vi forteller i en animasjon i utstillingen. Foto: Kari Årrestad, UiB.

Etter at omfanget er dokumentert, skal gjenstandene først og fremst stabiliseres slik at bevaringstilstanden ikke forverres. Dette innebærer for eksempel å sikre deler som er i ferd med å løsne, eller å fjerne aktiv korrosjon som følge av overfladiske skader. Dersom det lar seg gjøre, vil vi i neste omgang lime deler som er brutt av. De mest synlige og alvorlige skadene, som deformering eller merker fra filing og saging, kan ikke tilbakeføres til opprinnelig form. Sporene kommer til å være synlige i all fremtid og slik bli en del av gjenstandens historie.

Funn laget på og stjålet fra De britiske øyer

Flere av de stålne gjenstandene har sitt opphav på De britiske øyer og var i hovedsak stjålet derfra. Irland, England, Skottland og Northumbria hadde samme kultur og religion på denne tiden – stil og dekor var derfor felles for et større område. Folk fra Vestlandet slo seg ned på Vesterhavsoyene og Island tidlig på 800-tallet og dro derfra videre til England og Irland og grunnla blant annet Dublin. Skriftlige kilder fra De britiske øyer forteller om ran og overfall av blant annet klostre. Der oppbevarte de verdifulle gjenstander som bokbeslag, rembeslag, spenner, ringer og nåler. Vikingene røvet,

byttet til seg og kjøpte vakre gjenstander, som ble fraktet hjem til Skandinavia. Slik kom mange av gjenstandene til Norge som tyvgods, og mer enn tusen år senere ble de altså stjålet på ny! I utstillingen viser vi en animasjonsfilm om «Gjenstandens tidslinje». Den viser en ringspennes reise fra vakker spenne til et lite bruddstykke i utstillingen (Fig. 9).

I tyveriet forsvant det enkle perler og hele perlekjeder, hvorav museet nå har fått tilbake drøye 200 perler. Noen av disse var satt sammen til to nye perlekjeder, som vi viser frem i utstillingen. De nye perlekjedene er satt sammen av perler fra ulike forhistorisk funn, blandet med moderne perler, og et moderne anheng er satt på. Anhenget er en sølvamulett med avbildning av fallossteinen fra Dønna i Nordland. Det er et omfattende arbeid å finne tilbake til hvor de ulike enkeltperlene kom fra. Dette arbeider vi med (Fig. 10).

Fig. 10 | Noen av de mange perlene som forsvant, ble satt sammen til et nytt kjede med et moderne anheng på. Foto Angela Weigan, UiB.

Fig. 11 | Karet fra Vinjum er nå knust, og store deler av det mangler. Kanskje får vi aldri vite hva dette karet egentlig ble brukt til. Foto: Kari Årrestad, UiB.

Tap av kulturarv – et tap også for forskning

De stjålne gjenstandene er unike og uerstattelige og er en del av vår felles lokale, nasjonale og internasjonale kulturarv. Vikingtiden er en helt sentral del av den nordiske identiteten, og tyveriet er et uerstattelig tap som får betydning for mer enn våre egne interesser som museum.

Vi vet ikke sikkert hvordan gjenstandene ble oppbevart og behandlet i den tiden de var stjålet. Det skaper også usikkerhet for den fremtidige forskningen. Det har vist seg at de gode beskrivelsene og bildene av gjenstandenes tilstand vi hadde fra før, var svært viktige. Forskningspotensial er gått tapt på grunn av at flere av gjenstandene er påført alvorlige og uopprettelige skader, og konsekvensene av tapet har vi ikke oversikt over ennå.

De opprinnelige funnene er svært viktige for arkeologisk forskning og for publikum. Små prøver kan fortelle hvordan gjenstandene ble laget, hvor metallene kom fra, hvor gullet og sølvet ble utvunnet. Kanskje kunne nye analyser gitt oss svar på om karet fra Vinjum har inneholdt røykelse? Nå er karet knust, og mulighetene for det er ikke lenger de samme (Fig. 11).

Utstillingen vil bli vist en stund til på museet, men det er også viktig å gå videre. Vi har fortsatt mye fantastisk materiale i samlingene våre som grunnlag for spennende fortellinger fra vikingtid, middelalderen og andre forhistoriske perioder. Vi skal derfor lage nye utstillinger og andre formidlingsprosjekter som gir publikum innsikt og kunnskap om fortiden, om forskningen og om kulturarven vår.

1. <https://www.facebook.com/groups/Vikingskatten/>.

2. Det er fortsatt tilgjengelig her: <https://www.facebook.com/groups/Vikingskatten/permalink/716168098574342/>

